

УДК 061.12 (477): 092

В. І. Онопрієнко

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ ЯК ДЕРЖАВНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ТА ЇЇ СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України

Анотація. Національна академія наук України від самого свого заснування і по наш час була важливою ознакою нашої держави і в складних суспільно-політичних процесах ХХ століття відігравала роль системоутворюючого національного центру, сприяла консолідації суспільства та виявленню ресурсів його розвитку.

Ключові слова: наука, фундаментальні дослідження, організація науки, Академія наук, наукова спільнота.

Вступ

Академії наук виникли в Європі в Новий час як антитеза середньовічним університетам, які перетворилися на центри дозматизму і схоластики. Академії були вільними асоціаціями дослідників, але з часом, коли виникла нова експериментальна наука, вони потребували уваги і фінансування з боку держави, відстоюючи свою автономію у виборі об'єктів та методів досліджень. Національна академія наук України виникла на тлі національного відродження і повинна розглядатися як своєрідний феномен національної самосвідомості. Національна академія наук України від самого свого заснування і по наш час була важливою ознакою нашої держави і в складних суспільно-політичних процесах ХХ століття відігравала роль системоутворюючого національного центру, сприяла консолідації суспільства та виявленню ресурсів його розвитку.

Мета і завдання

100-літній ювілей Національної академії наук України зумовлює більш конкретно та аналітично з'ясувати її особливості, історичну еволюцію і перспективи та проблеми в адаптації до сучасної глобалізованої науки.

Методологія дослідження

У дослідженні застосовані соціокультурний підхід, принципи історизму, історико-біографічний метод та метод культурно-семантичного аналізу.

Результати

Одна з особливостей розвитку науки в Україні в ХІХ – початку ХХ ст. полягала в тому, що різні форми організації науки мали чітко виражений імперський характер. Так, університети являли собою форпости російської науки. Тому національно-визвольний рух українського народу надавав великого значення створенню національних наукових центрів, у яких повинно було формуватися професійне співтовариство науковців із різних галузей, перш за все в галузі українознавства. Це завдання було реалізоване створенням наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. двох наукових товариств академічного типу – Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1892 р.) і Українського наукового товариства в Києві (1906 р.). Значення цих наукових товариств для процесу інституціоналізації української науки було винятково важливим. Вони сприяли формуванню національної наукової спільноти науковців-професіоналів. У них почали формуватися перші наукові школи, отримані значні наукові результати, особливо в наукових дисциплінах, що прямо пов'язані з українською культурою – в історії, філо-

логії, етнографії. Наукове товариство імені Шевченка і Українське наукове товариство функціонували на принципах свободної наукової асоціації і протиставляли себе офіційній державній науці, яка була підкорена русифікаторській політиці самодержавства.

Революція 1917 р. в Росії сприяла національно-визвольному руху в Україні, який яскраво виявився в науці й освіті. З перших днів революції розгорнувся процес створення нових наукових товариств і територіальних відділень Українського наукового товариства (Онопрієнко, 2008).

Сприятливий момент для розгортання підготовчої роботи з організації Академії наук України виник в умовах гетьманського правління. Навесні 1918 року В. І. Вернадського за ініціативою його товариша по кадетській партії, міністра освіти гетьманського уряду М. П. Василенка було запрошено в Київ для сприяння організації широкої культурної роботи, включаючи активізацію діяльності наукового співтовариства з перспективою організації Української академії наук. Цю пропозицію він прийняв із захватом.

Значний досвід громадсько-політичної і науково-організаційної роботи Вернадського став у пригоді в період заснування Української академії наук. Він очолив у Києві три основні організаційні комісії: із вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, із вищих навчальних закладів і наукових установ та зі створення Національної бібліотеки. Комісію з розробки законопроекту про заснування Української академії наук було сформовано під головуванням В. І. Вернадського на початку червня 1918 р. Йому пощастило залучити до комісії чимало відомих науковців і захопити їх перспективами створення Академії.

На відкритті роботи комісії В. І. Вернадський проголосив змістовну промову, в якій відзначив: «Академія наук, яка витворюється в ХХ столітті, не може будуватися за статутами і типам давніх Академій, які в своїй віковій історії зазнавали численних змін та перетворень... Отже, засновуючи нову Академію, доводиться звертати увагу не на статuti, а на дійові тенденції та викликану ними роботу Академії наук» (Збірник праць, 1919: 5).

В. І. Вернадський пропагував і послідовно втілював у життя свою основну ідею: лише розвиток Академії на державних засадах та формування комплексу наукових установ з охопленням фундаментальних галузей знання дозволить сформувати фундаментальну базу науки та національні кадри, зокрема в галузі експериментальних (природничих і технічних) наук, уже через незначний проміжок часу. О. С. Онищенко зазначає: «Молода держава, на

його думку, мала відразу будувати майбутнє в нових умовах і з новою перспективою. Тому створення Академії наук України як розгалуженого наукового центру мало спиратися на державну основу й державне фінансування, яке може забезпечити міцну організацію наукового дослідження продуктивних сил країни та її природних багатств, економіко-статистичного вивчення населення, знайти засоби для зміцнення й розвитку продуктивності праці та в найкоротшій термін забезпечити економічний базис для розвитку самодостатньої держави. Однак не лише економічний фактор визначав концептуальну структуру побудови. Академія як національне утворення, на думку В. І. Вернадського, мала сприяти зростанню й національної самосвідомості та культури, вивченню минулого й сучасного України у всіх проявах її духовного, державного та соціально-економічного життя. Водночас В. І. Вернадський відзначав і гуманістичний контекст академічної науки, покликаний підтримувати зв'язок Академії з місцевими реаліями, розвивати науково-практичні дослідження Академії в інтересах повсякденного побутування населення, спрямовані на розвиток матеріального та духовного життя людей. Системність концепції визначила й органічний зв'язок із нею іншої новаторської ідеї В. І. Вернадського: поряд із фундаментальними напрямками природничих наук – фізикою та математикою – він ставить «розряд прикладного природознавства», де розвиваються прикладні знання, пов'язані з технікою, промисловістю, сільським, лісовим та водним господарством. Залишаючись академічною, наука зобов'язана була реалізовувати безпосередній контакт із розвитком економічного потенціалу держави та пересічної людини. Лише такі ґрунтовні й фінансово забезпечені засади побудови Академії та створення системи наукових установ з одночасним розвитком широкої автономії, що гарантують свободу наукової думки, як вважав В. І. Вернадський, дозволять швидко збільшити науковий потенціал держави і, відповідно, підняти рівень Національної академії наук України до визнання її світовим співтовариством академії наук, що в умовах планетарних інтеграційних тенденцій набувало принципового значення. Це відкривало широкі перспективи для Академії, її неспинного розвитку і зміцнення. Конкретні шляхи організації науки та освіти обговорювалися широким колом учених, залучених до справи заснування Академії» (Онищенко, 2013: 42).

Досвід показує, зауважив В. І. Вернадський, що Українська академія наук не може бути побудованою на зразок тих академії, які являють собою тільки зібрання вчених-аматорів. Вона повинна формуватися з учених, які одержують кошти від держави і віддаються дослідницькій роботі як основній справі свого життя, яка визнається державно важливою.

Разом із тим, В. І. Вернадський наполягав на тому, що нова Академія повинна тісніше увійти в міжнародну наукову комунікацію і кооперацію, бо наука – це світовий феномен (Вернадский, 2002: 310). Учений був представником Росії у Міжнародній асоціації академії наук, яка ще до Першої світової війни зробила значний внесок у міжнародну співпрацю. Війна завдала цій співпраці значної шкоди, світ був

розколотий, тому ці ідеї не були популярними, але В. І. Вернадський був послідовним їхнім прихильником і був правим у далекій перспективі. У наш час наука перетворилася на глобальну, яку неможна поділити за державними і національними ознаками.

Крім напрямків досліджень, що спрямовані на відродження національної культури, в Академії наук мають бути гідно представлені, на думку вченого, фундаментальні і прикладні науки як основа для розвитку продуктивних сил України, а також соціально-економічні дисципліни для вдосконалення політико-правової основи держави і раціоналізації ведення народного господарства. Завдяки В. І. Вернадському та першим дійсним членам Академії вдалося сформувати досить досконалу структуру Академії наук, засновану на цілісній концепції, яка акумулювала світовий досвід розвитку фундаментальної науки та досягнення української науки (Гамалія та інші, 2018: 5).

Найбільші успіхи і традиції були набуті українською наукою в галузі історії і філології. Історично-філологічний відділ УАН відповідно до першого академічного статуту повинен був об'єднати 18 наукових напрямків, у тому числі такі історичні дисципліни, як історія загальна, слов'янська, литовська, українська, історична географія і етнографія, а також філософія; філологічні: історія всесвітньої літератури, загальне і українське мовознавство, арабіанська філологія, тюркологія, слов'янські мови, українська мова. Особлива увага приділялась науковій постановці досліджень у галузі українознавства у всій їхній багатогранності і взаємозв'язках із світовою наукою та культурою.

Оригінальна концепція була покладена в основу Соціально-економічного відділу УАН. Вона була запропонована видатним економістом М. І. Туган-Барановським, який керував відділом лише півтора місяці (помер 21 січня 1919 р.). Відділ мав два наукові напрямки – економічний та юридичний. За статутом до економічного відносились 11 кафедр, із них 3 теоретичні – соціологія, статистика, політекономія, М. І. Туган-Барановський вважав, що в Соціально-економічному відділі, як і в Фізично-математичному, повинні бути належно представлені прикладні дисципліни, і виділив для них кафедри економіки сільсько-го господарства, торгівлі і промисловості, кредиту, банків і грошового обігу, фінансів, соціальної політики, кооперації. Крім того, передбачалося створення кафедр історії світового господарства і економіки та господарської географії України. Остання, на думку М. І. Туган-Барановського, була особливо важливою, оскільки зобов'язана пристосувати загально-економічні теоретичні положення до практики господарського життя України. Він передбачав також створення двох економічних інститутів – для вивчення економічної кон'юнктури і статистики населення України та двох постійних комісій для вивчення соціального стану населення і народного господарства.

Стосовно становлення в УАН юридичних наук малося на увазі, що вони повинні займатися не стільки самою юриспруденцією, скільки її доктриною, не стільки технікою і практикою права, скільки його теорією. До того ж юридичні дисципліни повинні тісно змикатися із соціологічними дослідженнями. Пе-

редбачалось заснувати кафедри філософії права, його порівняльної історії, західноросійського і українського права, слов'янського законодавства, українського звичаєвого права, державного, адміністративного та міжнародного права, кримінології, громадянського права та громадянської політики, церковного права. В. І. Вернадським був запропонований відділ прикладного природознавства, якому він надавав великого значення. Хоча цей відділ був заснований пізніше, він став прикметною ознакою Академії наук саме України.

Статут УАН пропонував створення більш мобільних комісій, які б не обмежувались штатним розписом академічних установ, а розширювались за рахунок усіх охочих досліджувати науково-прикладні проблеми. Це був суто демократичний принцип, який зараз можна кваліфікувати як прояв громадської ініціативи. Комісія з організації УАН вважала, що статут Академії наук повинен містити в собі принцип, який дозволяв би протягом певного часу створювати нові установи, включати в своє підпорядкування позаакадемічні науково-дослідницькі структури, тобто бути гнучким, відгукуватись на завдання часу. Крім інститутів і кафедр, які об'єднували штатних співробітників Академії наук, було обумовлено заснування комісій для залучення до співробітництва з Академією наук спеціалістів різного профілю. Такі комісії повинні були створюватись оперативно і виконувати функції своєрідних центрів, навколо яких зосереджувались би наукові і технічні сили певного напрямку.

Великого значення В. І. Вернадський надавав Комісії для дослідження природних багатств України, що була організована ним на зразок аналогічної комісії, яку він заснував у Російській академії наук у 1915 р. На початку серпня 1919 р. УАН виступила з ініціативою створення Комітету для охорони пам'яток старовини, мистецтва і культури. Концепція Української академії наук мала системний і оригінальний характер, була новаторською у справі організації науки. Науково-освітній проект, батьками якого були В. І. Вернадський і М. П. Василенко, – видатний здобуток визвольних змагань української революції 1917-1920 років, який, попри перешкоди, продовжував діяти протягом ХХ століття. У 1919-1920 рр. в умовах перманентної зміни влади Академії наук треба було багато зусиль витратити на відстоювання своєї автономії. Спроби політизувати діяльність УАН були ініціативою різнобарвних влад у Києві, але академікам вдалося відстояти незалежність Академії.

З 1921 р. почалися спроби радянського уряду адміністративними методами перебудувати «буржуазну» УАН, що працює за «гетьмансько-петлюрівським статутом». Ревізійна комісія скоротила штати Академії майже в 5 разів. 1923 р. до складу ВУАН входило 35 науково-дослідних установ (інститутів, комісій, кабінетів, кафедр тощо). При Академії працювало 5 наукових товариств. Наукову роботу вели 37 академіків, 111 штатних і 275 позаштатних наукових працівників.

Попри труднощі організації дослідницької роботи у перші роки існування Академії, значно розширився спектр досліджень у галузях природознавства. На кафедрі математичної фізики (академік М. М. Крилов) розроблялися приблизні розв'язки рів-

нянь, одержані ефективні формули оцінки помилок у математичній фізиці. Проблеми електролітичної дисоціації неводних розчинів, над якими працювала кафедра хімії (академік В. О. Плотников), мали велике практичне значення для розвитку органічної та неорганічної хімії, гідроелектрометалургії тощо. Кафедра геології (академік П. А. Тутковський) провела перші експедиції по території України. Важливу роботу з акліматизації в північних районах України винограду, персиків, лікарських рослин провадив Акліматизаційний сад (академік М. Ф. Кащенко). Інститут технічної механіки (академік К. К. Симінський) вивчав фізико-механічні властивості гірських порід України для використання їх як будівельних матеріалів.

В Історико-філологічному та Соціально-економічному відділах розроблювались теми, що дали важливі результати. Це проблеми української історіографії (академік Д. І. Багалій), української літератури (академік С. О. Єфремов), історії Персії та Туреччини (академік А. Ю. Кримський), історії права (академік М. П. Василенко), економічної географії України (академік К. Г. Воблій). Кілька збірок з історії міст і сіл опублікувала Комісія історико-географічного словника (О. С. Грушевський). Вийшли друком томи словника української мови, термінологічні словники.

До середини 20-х років у СРСР посилилася тенденція централізації не тільки в державно-політичному плані, але і в галузі наукової політики. Україна відстоювала автономний розвиток науки в республіках. В статуті АН СРСР, який був уведений у дію в 1927 р., пропозиції України не були відображені. Таким був фінал дискусії про розмежування функцій союзних і республіканських наукових установ, що визначив подальше посилення централізації в проведенні наукової політики, яка поставила наукові установи республіки в підпорядковане, гірше становище порівняно з всесоюзними.

Українізація була підтримана значними громадянсько-політичними силами і вилилась у широкий суспільний процес. 27 липня 1923 р. Раднарком УСРР прийняв декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». У декреті йшлося про підготовку і перепідготовку педагогічних кадрів, про обов'язкове викладання в неукраїнських школах української мови і українознавства, про забезпечення шкіл підручниками і дитячою літературою. На українську мову переводилося викладання в школах профосвіти, на вищих трирічних педагогічних курсах, факультетах соціального виховання інститутів народної освіти, у школах сільськогосподарської та соціально-економічної освіти. Протягом 1923 і 1924 рр. в основному було створено законодавчу основу для розширення сфери застосування української мови.

1925-1926 рр. були тією межею, коли коренізація почала переростати у масштабну програму національного відродження, сприяння політичному і культурному розвитку національних меншин. У ході роботи з ліквідації неграмотності і підвищення загальноосвітнього рівня народу чимало робилося для виховання національної самосвідомості, поваги до традицій, нового осмислення національних цінностей. Величезне значення курсу на українізацію полягало в тому,

що він створював умови для культурного співробітництва обох частин України. У пропаганді культурного єднання українців по обидва боки Збруча чимала роль належала Всеукраїнській академії наук.

Робота з розширення суспільних функцій української мови впиралася в проблему національної термінології і лексикографії, насамперед, у необхідність підготовки якісних термінологічних словників. Підготовка словників стала головним завданням створеного 1921 р. в системі ВУАН Інституту української наукової мови, який до 1925 р. очолював А. Ю. Кримський. Під його керівництвом почала працювати Комісія зі складання академічного словника живої української мови, яку невдовзі очолив В. М. Ганцов, відомий діалектолог і спеціаліст з української літературної вимови. Один із засновників Академії наук і Всенародної бібліотеки України С. О. Єфремов, крім своїх основних занять у галузі літературознавства, у цей час чимало зусиль віддав лексикографічній роботі. Разом із А. Ю. Кримським він займався підготовкою академічного російсько-українського словника, разом із А. В. Ніковським – доповненого «Словаря української мови» Б. Грінченка. Він очолював комісію із складання біографічного словника діячів України.

Значною подією в громадсько-політичному житті України стало повернення з-за кордону у 1924 р. М. С. Грушевського. Рішення повернутися в Україну М. С. Грушевський прийняв під безпосереднім враженням від тих змін, які були пов'язані з проведенням політики українізації. Обраний невдовзі академіком Всеукраїнської академії наук, М. С. Грушевський очолив науково-дослідну кафедру історії України, Археографічну комісію, а також дві секції при історико-філологічному відділі Академії. Згуртувавши навколо собі подібних дослідників (О. Гермайзе, Ф. Савченко, М. Ткаченко, С. Глушко та ін.), він поновив видання історичного квартальника (пізніше двомісячника) «Україна», по черзі разом з А. Ю. Кримським редагував «Записки Історико-філологічного відділу», почав підготовку тритомника «Студії з історії України». Діапазон наукових інтересів М. С. Грушевського був величезний. Продовжуючи працювати над своєю головною роботою «Історією України-Руси», він керував також культурно-історичною комісією, чотирма комісіями порайонного вивчення історії України, комісією української історіографії. Викнятковезначення мали створені М. С. Грушевським Історичні установи, в яких працювало понад 100 дослідників, штатних і позаштатних. Крім цього, ним була створена мережа науково-дослідних установ по всій Україні та відновлені контакти з Науковим товариством ім. Шевченка та зарубіжними центрами українознавства.

Характерною особливістю досліджень М. С. Грушевського і його школи був соціологічний аналіз громадсько-економічних і політичних процесів української історії з використанням порівняльно-історичного методу. Дослідження історії України охопили всі періоди, всі суспільні верстви і всю територію України. Досліджувалася політична, соціально-економічна, культурна, релігійна історія українського народу. Історична схема М. С. Грушевського була прийнята і визнана українськими істориками як

загальна схема історії України, що встановлювала єдність історичного процесу від князівського часу і до відновлення державності після революції 1917 р. Особливо важливе значення мало прагнення М. С. Грушевського розгорнути територіальне дослідження історії України, яке він назвав історичним районознавством України. Характерною рисою досліджень у галузі історії України в Академії наук стало те, що вони базувалися на міцних підвалинах документальних матеріалів. Археографічна комісія, Архів давніх актів, Центральний архів у Харкові, обласні архіви, архівосховища Росії дали дослідникам багатий матеріал для розвідок і узагальнень (Грушевський, 1924).

При організації Академії наук до числа першочергових завдань у галузі українознавства, перш за все, увійшли актуальні питання українського мовознавства: обґрунтування норм літературної мови, вивчення історії української мови, зокрема розробка загальної схеми цієї історії і в'яснення питань української діалектології. Новим стало переосмислення досвіду розвитку провідної в українському мовознавстві етнографічної школи, що знаходила чистоту української мови в народній пісні, в фольклорі (Є. Тимченко, А. Кримський, О. Курило, І. Огієнко та ін.). Зусиллями визначних українських мовознавців 1920-х років О. Синявського і М. Сулими спадщина етнографічної школи критично переосмислена в світлі традицій літературної мови і логіки подальшого її розвитку. Визначне значення мали «Український правопис» (1928 р.) і «Норми української літературної мови» (1931 р.), в яких синтезовані морфологічні і синтетичні норми української мови, а також другий і третій томи «Академічного словника».

У 1930-1932 рр. опубліковані дві частини першого тому «Історичного словника української мови» за редакцією Є. Тимченка. Кращими на десятиріччя виявилися «Курс історії української мови» Є. Тимченка і «Історія української мови» П. Бузука. Плідною була діяльність Інституту української наукової мови, який очолював А. Ю. Кримський. П'ять його відділів, 33 секції видали 15 термінологічних словників із різних галузей науки. Через обмаль коштів не вдалося видати всі 34 словники, заплановані до випуску не пізніше 1929 р.

В галузі літературознавства були видані повні або неповні зібрання творів майже всіх визначних українських письменників, починаючи від І. П. Котляревського, зі вступними статтями і коментарями. Видатним досягненням стало академічне повне видання творів Тараса Шевченка: в 1927 р. вийшов IV том (щоденник), у 1928 – III том (переписка), підготовлений VIII том (маларські твори). Академічні, напівакадемічні і популярні видання повних і вибраних творів українських класиків справили суттєвий вплив на розширення історико-літературних досліджень.

Суттєво активізувалися дослідження в галузі історії українського мистецтва різних періодів і жанрів, історичного краєзнавства, пам'яткознавства і музеєзнавства, етнографії і народної художньої творчості. Все це дає можливість стверджувати, що розробка українознавства в другій половині 1920-х і на початку 30-х років складає самостійний і багатий

у змістовному плані етап розвитку українознавчих досліджень, що співпав із проведенням державної політики «українізації».

Українізація відкрила широкі перспективи для відшкодування тих втрат, яких зазнали українська наука і культура протягом віків залежного існування і гонінь. Реальний розвиток Академії наук в 1920-і роки на хвилі офіційної політики українізації суттєво розширив спектр українознавчих досліджень, які фактично проводились і в Соціально-економічному, і навіть у Фізично-математичному відділах академії. Академія наук у 1920-і роки не лише продовжила традиції національної науки, закладені НТШ і УНТ, але й суттєво їх розширила як у самій постановці досліджень, так і щодо одержаних результатів.

Влітку 1929 р. у Києві почалися масові арешти у зв'язку з процесом «Спілки визволення України». Серед заарештованих були визначні діячі ВУАН: С. О. Єфремов, О. Ю. Гермайзе, А. В. Ніковський, В. Ф. Дурдуківський, В. М. Ганцов, Г. Г. Холодний, В. В. Міяківський, А. М. Старицька-Черняхівська, О. Г. Черняхівський, В. Д. Отомановський, М. З. Левченко та ін. 28 листопада 1929 р. сесія Ради ВУАН прийняла резолюцію про засудження СВУ. Процес СВУ став відправною точкою боротьби з «націоналізмом», згорання і зруйнування українознавчих установ і наукових напрямів. Процесу було надано гучного політичного розголосу, розгортався він за сценарієм, який потім шліфувався в багаточисельних процесах проти «ворогів народу». До суду було направлено 237 томів справи (Спілка визволення України, 1930). Були засуджені академіки С. О. Єфремов, М. Є. Слабченко і 24 співробітники Академії наук. Четверо із звинувачуваних засуджені на десять років ув'язнення (тоді максимальний строк), інші одержали менші строки. Однак майже всі з них до кінця життя не змогли вибратися із таборів, одержуючи все нові строки, а 13 чоловік із 45 згодом були розстріляні. Після багатьох років таборів вдалося повернутися лише чотирьом.

Висунення кандидатур у члени Академії наук громадськими організаціями, Рада ВУАН, в якій провідне місце зайняли чиновники Наркомосвіти, відкриті збори академічних установ, на яких розглядалися плани і звіти про наукову роботу, «чистки», коли в присутності людей, далеких від наукової роботи і розуміння її потреб, виявилось «громадське обличчя» і здібності того чи іншого вченого, перенесення акценту з дослідницької на просвітницьку і популяризаторську діяльність – все це стало важелями перебудови структури наукової спільноти, як її собі уявляли працівники партійного і адміністративного апарату. В кінцевому рахунку цей процес вів до знищення самоврядування в науці, до ліквідації наукової громадськості як суб'єкта такого самоврядування.

1930-ті роки були затьмарені масовими репресіями, в тому числі і в Академії наук. Теза про наростання класової боротьби в ході соціалістичного будівництва неминуче вела до пошуків ворогів і шкідників. В Україні загальна картина репресій ускладнювалася боротьбою з вигаданою загрозою «націоналізму», виявленням серед інтелігенції членів українських націоналістичних партій і рухів і тих, хто їм співчуває. Репресії виявилися не лише в фізич-

ному і моральному знищенні вчених. Завдяки утвердженню ідеології войовничого матеріалізму перекривалися перспективні наукові напрями, руйнувалася система традиційних і перевірених усім ходом історії наукових цінностей, деформувалась етика вченого, відбулися зміни в структурі популяції наукової спільноти.

З початку 1930-х років почався процес перетворення Академії наук на систему науково-дослідних інститутів. Кафедральна структура Академії копіювала упорядкування Петербурзької академії наук минулого століття і стала анахронізмом. У 1934 р. були організовані нові академічні інститути: в галузі технічних наук – електрозварювання і гірничої механіки, в галузі біологічних наук – клінічної фізіології, в галузі фізико-математичних наук – математики, хімічної технології, Геофізична обсерваторія, в галузі суспільних наук – історії матеріальної культури і Рада із вивчення продуктивних сил України. Структура Академії наук набула якісно нового характеру. Якщо в 20-ті роки працювало лише два інститути – демографії і технічної механіки, в 1927-1928 рр. виникли ще два – ботаніки і мікробіології, то у 1936 р. їх стало вже 26.

В Академії наук України суттєві зміни були закріплені в її новому статуті, затвердженому Раднаркомом республіки 21 лютого 1936 р. ВУАН була перейменована в Академію наук Української РСР. Згідно зі статутом передбачалося зміцнення інституту як основної академічної установи і забезпечувалась єдність Академії наук як комплексу інститутів. Одночасно йшов інший процес: в умовах адміністративно-командної системи, в яку Академія наук вписалась у 1930-ті роки, було закладено початок поступовому перетворенню її на департамент науки, верховне наукове відомство. Перенесення на науку методів управління виробництвом суттєво звужувало участь наукової спільноти в оцінці результатів досліджень у виборі напрямів і обсягів їхнього фінансування. Критерії оцінки наукової діяльності все більше набували утилітарного характеру, що вело до «вимивання» теоретичних розробок.

В Академії наук України з'явився загальний науковців, що працювали не лише на всесоюзному, а й на світовому рівні. Серед них можна назвати математиків: М. П. Кравчука, Є. Я. Ремеза, М. Г. Крейна, С. Н. Бернштейна; результати світового рівня були отримані в галузі математичної фізики М. М. Криловим і М. М. Боголюбовим; фізиків Л. Д. Ландау, Є. М. Ліфшица, І. Я. Померанчука, Ю. Б. Румера, Н. Д. Моргуліса; хіміків Л. В. Писаржевського, О. І. Бродського, М. В. Полякова, В. О. Плотникова, А. К. Бабко; геологів Б. І. Чернишева, М. І. Безбородька, В. І. Лучицького, М. Г. Світальського, П. П. П'ятницького; біологів В. Я. Данилевського, О. В. Леонтовича, О. О. Богомольця, І. І. Шмальгаузена, А. П. Салегіна, М. Г. Холодного, О. В. Палладіна та ін.

Перелік результатів у галузі природознавства, переконливо свідчить про чималу вагу фундаментальних робіт у структурі академічної науки. В 1929-1938 рр. науковці в Україні працювали в багатьох цілком нових напрямках. Більшість досліджень досягли протягом десятиріччя дійсно академічного рівня завдяки створенню лабораторно-експериментальної бази, якої не мали ні Наукове

товариство ім. Шевченка, ні Українське наукове товариство в Києві, ні Академія наук періоду створення і 20-х років. Таких умов не мали університети і вищі технічні заклади України дореволюційних часів. Доля прикладних досліджень в українській науці неперервно зростала. Це було неминуче в умовах індустріалізації країни. До того ж структура народно-господарського комплексу України із промисловістю, яка швидко розвивалася, впливала на підвищення рівня досліджень у галузі прикладного природознавства і технічних наук.

В СРСР розподіл ресурсів для науки і її організація стали функціями державно-адміністративного бюрократизованого управління наукою, яке з часом внесло деструктивні зміни в наукову спільноту і його спроможність до самоорганізації. В таких умовах існування наукового соціуму підсилюється вірогідність помилок у визначенні пріоритетів розвитку науки. Найвідомішою з таких помилок була лисенківщина. Використання в науці методів управління виробництвом фактично виключало участь наукової спільноти в оцінці результатів досліджень, у виборі напрямів і об'ємів їхнього фінансування.

Прикладний потенціал академічної науки став доречним у роки випробувань Другої світової війни, коли на замовлення частин діючої армії у майстернях і лабораторіях інститутів розроблялося та виготовлялося необхідне обладнання і прилади. Приступивши до роботи у фронтових госпіталах, медсанбатах, евакопунктах, українські вчені-медики впроваджували у медичну практику прогресивні методи лікування поранених. Десятки науковців були направлені у військові госпіталі для впровадження нового методу переливання крові, запропонованого О. О. Богомольцем. Надзвичайно актуальною була проблема ліквідації дефіциту ліків та препаратів. Колективами інститутів клінічної фізіології, експериментальної біології та біохімії були розроблені антиретиккулярна цитотоксична сироватка, яка прискорювала загоєння ран, і вікасол, що сприяв припиненню кровотеч. У лабораторіях інститутів було налагоджено виробництво препаратів. На фронт і в евакогоспіталі було відправлено до 10 млн доз цих ліків.

За п'ять місяців 1941 р. героїчними зусиллями співробітників Інституту електрозварювання під керівництвом академіка Є. О. Патона були змонтовані і пущені в експлуатацію дев'ять автоматизованих установок для зварювання вузлів танків, розроблений технологічний процес, змонтовані і пущені установки для швидкісного зварювання авіабомб. Застосування автоматичного зварювання в оборонній промисловості дало винятково великий ефект і забезпечило можливість різкого збільшення випуску бойових машин, боєприпасів і озброєння високої якості. Десятки тисяч бронекорпусів танків, артилерійських самохідних установок, сотні тисяч авіабомб, снарядів і мін, різного роду інше озброєння і боєприпаси були зварені автоматами Інституту електрозварювання. Тільки на Уральському заводі автоматами було зварено 2400 км зварних швів.

Незважаючи на пережиті біди війни, у повоєнні роки Академія наук України успішно засвоїла першу хвилю науково-технічної революції. Це стало можливим завдяки прискореному вкладанню інтелектуальних ресурсів суспільства і матеріально-технічних ко-

штів у базові науково-технічні напрями: ядерну енергетику, космічну техніку, квантову електроніку. Великий оборонний потенціал цих напрямів в умовах воєнної конфронтації забезпечив їхній пріоритетний режим розвитку, в тому числі формування нових напрямів фундаментальних досліджень і своєчасне використання їхніх результатів. Для розвитку фундаментальної науки в цей період велике значення мав збіг трьох чинників: початок першої хвилі науково-технічної революції; державних пріоритетів науково-технічного розвитку; великих ресурсних можливостей екстенсивного розвитку народного господарства. Науки, пов'язані з оборонним комплексом (перш за все фізика) дали суспільству багатий урожай фундаментальних результатів за рахунок формування і прискореної розробки нових напрямів досліджень.

1960-ті роки характеризувалися високими середньорічними темпами приросту національного доходу – 7,8%, витратами на науку з державного бюджету – 11,2%, чисельності наукових працівників – 6,9%. Це відкривало шлях безпрецедентному зростанню наукових установ. Потреба нових галузей промисловості у наукових результатах зумовила, з одного боку, кількісне зростання зайнятих у науці, а з другого – посилення науково-виробничих зв'язків. Професія науковця стала престижною. Зростання ресурсів, які поглинала наука, зробило її значним чинником економіки. В 1960-70-ті роки були зроблені спроби економізації науки.

Обраний у 1962 р. президентом АН України Б. Є. Патон провів рішучу реформу в ній: інститути, що не мали фундаментальної спрямованості, були виведені з Академії наук і передані міністерствам і відомствам. Так, Міністерству сільського господарства були передані інститути лісівництва, фізіології рослинництва і агрохімії, генетики і селекції. Низка інститутів перейшли в інші відомства. В Академії наук були створені інститути, пов'язані з новими напрямками науково-технічного прогресу: металокераміки і сплавів, металофізики, радіофізики, хімії полімерів і мономерів, фізико-технічний низьких температур, напівпровідників, проблем міцності, теоретичної фізики, геотехнічної механіки, колоїдної хімії і хімії води, кібернетики. Академія наук України стала центром розвитку технічних наук в СРСР. Низка її інститутів отримали статус головних за напрямами науково-технічного прогресу. Перспективне значення мала заміна профілю технічних інститутів Академії наук України у бік більшої взаємодії з фундаментальними природничими дослідженнями на основі розвитку теоретичних засад науки про техніку. Ця тенденція фундаменталізації досліджень у технічних напрямках віддзеркалилась у перетворенні академічних інститутів: Інститут теплоенергетики був перетворений в Інститут технічної теплофізики, Інститут електротехніки – в Інститут електродинаміки. Інститут гідрології і гідротехніки – в Інститут гідромеханіки, Інститут металокераміки і сплавів – в Інститут проблем матеріалознавства, Інститут ливарного виробництва – в Інститут проблем лиття.

На базі наукових досягнень Академії наук були одержані помітні досягнення в розвитку багатьох традиційних галузей промисловості, створені нові галузі, такі, як спеціальна електрометалургія, поро-

шкова металургія, розроблені нові види обробки металів – високоєфективні процеси зварювання, гідроекструзія, різні способи нанесення покриттів із заданими властивостями, нові процеси лиття. Знайшли застосування багато технологічних процесів, обладнання, матеріали, препарати, системи і засоби автоматизації. Багато з них за науково-технічним рівнем не мали на той час аналогів у світі. Академія наук України мала тісні зв'язки з промисловістю, виконувала значні обсяги робіт за замовленнями воєнно-промислового комплексу, пріоритетними державними програмами (наприклад, космічною). Як наслідок, академічні установи мали неабиякі ресурси для зростання, поновлення матеріально-технічної бази. Академія наук України перетворилася на загально визнаний центр у галузі матеріалознавства, в якому були створені нові технології та прогресивні технічні системи. Для 70-х років характерною тенденцією став регіональний розвиток академічної науки – створення територіальних наукових центрів, прямий вихід на виробництво, минаючи галузеву науку, створення дослідно-виробничої структури, підсилення міжгалузевих взаємодій, спрямування інститутів до вступу до наукових і науково-виробничих об'єднань (Организация и управление в Академии наук Украинской ССР, 1988).

Певним повштовхом у розвитку соціогуманітарних знань став вступ України до Організації Об'єднаних Націй. На Ялтинській конференції (7 лютого 1945 р.) радянська делегація внесла пропозицію, щоб кілька радянських республік були запрошені на конференцію Об'єднаних Націй як засновники міжнародної організації безпеки. Сторони підтримали цю пропозицію стосовно УРСР і БРСР, і було прийнято рішення, що установча конференція Об'єднаних Націй відкриється 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско.

Український уряд наполегливо і цілеспрямовано готувався до цієї конференції. Було складено меморандум, у якому всебічно висвітлювався історико-культурний розвиток українських земель, неспростовно, з посиланням на численні факти доводилось законне право України як однієї з держав, що найбільше постраждали від фашистської агресії, брати участь у створенні нової міжнародної організації.

У перші дні роботи конференції у Сан-Франциско радянська делегація порушила питання про включення УРСР та БРСР до складу держав – засновниць ООН. Цю пропозицію було прийнято, і 6 травня 1945 р. українська делегація на чолі з народним комісаром закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським прибула до Сан-Франциско. Д. Мануїльський очолив на конференції комітет, де була сформульована преамбула, цілі й принципи Статуту ООН. З ініціативи УРСР до Статуту було включено низку важливих положень, зокрема положення про сприяння міжнародному співробітництву у вирішенні економічних і соціальних проблем, про загальну повагу й дотримання прав та основних свобод людини незалежно від расової належності, статі, мови і релігії.

25 червня 1945 р. дев'яте пленарне засідання конференції схвалило Статут ООН, Статут Міжнародного Суду та Угоду про підготовчу комісію, а 26 червня відбулося підписання установчого акту цієї

організації – Статуту ООН. 22 серпня 1945 р. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Статут ООН. З моменту створення ООН і до дня проголошення незалежності України ООН була фактично єдиною трибуною, через яку міжнародна громадськість отримувала інформацію про історію і культуру українського народу. Представників України не раз обирали на високі пости у різних органах ООН. Науковці Академії наук прийняли дійову участь в обґрунтуванні прав України щодо участі в ООН. В Україні з'явився ряд цікавих праць у галузі міжнародного права (Гамалія та інші, 2018: 27-28).

Розвиток гуманітарних і соціальних наук в СРСР був специфічним порівняно зі світовою наукою. Це чітко проявилось в роки «перебудови» із наступною кардинальною трансформацією суспільства. Курс на ринкову економіку і правову державу виявився недостатньо забезпеченим у науковому відношенні з боку економічних, правових, соціологічних досліджень. Міжнаціональні і соціальні конфлікти виявили серйозні проблеми в розумінні реального стану народу.

В роки «перебудови», здобуття Україною незалежності і відродження державності активність академічної спільноти зросла. Багато науковців взяли участь у державному будівництві: стали народними депутатами Верховної Ради, міністрами, віцепрем'єрами уряду, послами в різних країнах, представниками України в міжнародних організаціях, підтвердивши статус національної еліти. Але економічна криза і криза в науці наклали свій відбиток на стан науки в Україні, на престиж професії науковця, на суспільну активність наукової спільноти.

В останні десятиліття у світовій фундаментальній науці відбулися кардинальні зміни. Змінилася сама структура досліджень, співвідношення різних галузей науки: провідними галузями у світі стали прикладна математика, біомедичні та соціогуманітарні науки. В НАН України вже півстоліття переважає матеріалознавчий комплекс.

У провідних університетах і наукових центрах Європи і США склалася практика, іноді закріплена законодавчо, залучати до роботи найталановитіших і перспективних дослідників з усього світу, особливо тих, хто вже має реальні і підтверджені досягнення в науці, і хто здатний до швидкої реалізації і творчих успіхів. Причому всіляко заохочується висока мобільність: людина, що має досвід роботи в різних наукових центрах, країні, міста цінується вище, ніж «домосід». Як правило, він демонструє високу адаптацію, дослідний його досвід є різноманітним і широким.

Важливою функцією професорського корпусу провідних університетів і дослідницьких центрів, поряд з науковою та викладацькою діяльністю і гонкою за отриманням нових грантів, стала експертиза і відбір кандидатів на штатні вакансії. На кожну вакансію приходиться більше сотні заявок з усього світу. Експертні комісії поетапно ранжують кандидатури за їхніми досягненнями. Кандидатури також висилаються зовнішнім рецензентам, як правило, відомим людям в даній галузі в своїй країні і за кордоном [16].

У будь-якому випадку в умовах глобалізації необхідно безперервно отримувати нові гранти. Якщо їх мало, то факультет просто закривають, і це є зовсім не рідкістю навіть у найвідоміших університе-

тах. Але якщо співробітники факультету процвітають, приносять багато грантів, друкуються в «Nature» і «Science», отримують безліч міжнародних нагород, і тим самим залучають нових сильних і амбіційних студентів, то факультет, а разом з ним і університет, йде вгору, отримує високий рейтинг, відповідні нові вкладення від уряду. Тому університет і намагається відібрати найяскравіших кандидатів. Це – не розкіш, а питання виживання. У сучасному глобальному суспільстві такі конкурсні системи стали необхідністю в науці, і вони є, не дивлячись на громіздкість процедур, чеснішими, ніж будь-які протекціоністські системи.

Головний висновок, який можна зробити з практики сучасного відбору на вакансії дослідників і викладачів університетів, – перемагають не «свої», а кращі. Це дійсно відкрита система в дії, що відповідає викликам глобалізації: наука насправді не має меж. Саме у такий спосіб наука долає наслідки модусу глобалізації.

Мобільність з терміну, що означає «відтік умів», на наших очах перетворюється на доміную науково-технологічного розвитку, вона має сенс і постійно розширюється. Мобільність наукових кадрів – одна з важливих характеристик наукового процесу, що сприяють трансферу знань і підвищенню якості наукових досліджень. Залежно від типу переміщення мобільність може бути міжнародною, коли дослідники циркулюють між різними країнами, внутрішньої (усередині країни, або між секторами). Циркуляція дослідників між організаціями науки (університетами) і компаніями є внутрішньою міжсекторальною мобільністю. Мобільність може бути також мультидисциплінарною, коли дослідник змінює напрямки досліджень.

Поняття мобільності пов'язують із концепціями людського і соціального капіталу. Чим вище людський капітал, тим якіснішою є інноваційна активність: краще освічені і більш досвідчені фахівці, що займаються дослідженнями і розробками, здатні генерувати більше інновацій. Відповідно, вчені, що не змінюють місця роботи, гірше обізнані про нові досягнення у своїй галузі, ніж мобільні дослідники, які мають досвід роботи в різних типах організацій і секторах науки. У країнах із високою внутрішньою мобільністю, перш за все в США, внутрішня мобільність наукових кадрів є одним із ключових елементів механізмів інтеграції наукових результатів в інноваційні процеси у економіці. Види такої мобільності є різноманітними (Межсекторальна мобільність наукових кадрів, 2015).

Все більше спростовується поширений стереотип про країни донори і реципієнти інтелектуальної міграції. Нині цей стереотип застарів: держави, які приймають учених, отримують інтелектуальні ресурси, країни результату – діаспору як медіатора у світову науку.

Наука сьогодні є частиною глобального ринку, в якому країни, що добре фінансуються, з динамічними дослідними системами виявляються безумовними лідерами світового розвитку, а країни, що не фінансують свою науку, неминуче фінансують чужу. Наші державні діячі вважають, що реформи повинні відбуватися винятково без грошей на них, тільки

шляхом відбирання того, що ще залишилося в науці. Реформи в науці – це, перш за все, створення сучасних міжнародних лабораторій, і без витрат з боку держави тут ніяк не обійтись. Якщо немає надії, щоб такі реформи стали реальністю, тоді треба продовжувати стагнувати і перетворюватися на глухе узбіччя науки.

Академічна кар'єра молодого дослідника прямо пов'язана з мобільністю, що девальвує і ставить під сумнів базове в радянській науці поняття наукової школи, але актуалізує поняття «мережевого капіталу». Саме «мережу» – головний модус «мобільного науки». «Перетікання умів» носить транснаціональний характер: дискурс щодо «відтіку мізків» поступається місцем «циркуляції» частина тих, що «відтекли» повертається на свою батьківщину, причому «зворотня міграція» є характерною не тільки для розвинених країн, а й для країн з економікою, що зростає.

Обговорення

Одним із найважливіших явищ суспільно-політичного і культурного життя України 1920-х років була українізація, яка справила на розвиток науки величезний вплив, значною мірою пожвавила культурну діяльність українських учених. Як політика і як важіль національно-культурного відродження України українізація є цікавою саме тому, що здійснювалася силами інтелігенції, яка була не тільки об'єктом українізації, а й її дійовим суб'єктом. Українізацію 1920-х років слід розглядати як важливий чинник національного державотворення в умовах союзної держави (Борисенко, 2006).

Українська національна інтелігенція сподівалася на те, що політичні процеси в СРСР будуть проходити у напрямі лібералізації і що справа національного відродження України отримав, врешті, державну підтримку. Однак сталося інакше. 1929 рік став роком «великого перелому» в українській науці. Проведені в цьому році під тиском партійних органів вибори до Академії наук створили прецедент політичного втручання влади в діяльність наукової спільноти, що мав згубний вплив на долю української науки у 1930-ті роки (Logen, 1967).

Репресії не обмежились розгромом українознавчих установ Академії наук. Не меншу шкоду було нанесено природничим і технічним наукам. У результаті арештів і загибелі визначних учених були обезглавлені і перекриті найважливіші наукові напрями, що вперше почали розвиватися в Україні (Полонська-Василенко, 1993).

Вторгнення адміністративно-командного способу управління в науку призвело до значних негативних наслідків як для самої науки, так і для народного господарства. Видавнича діяльність, формування тематики і вибір методики наукового пошуку монополізувалися відомствами, в які поволі перетворилися деякі наукові напрями і установи, зруйнувалося гармонійне співвідношення між периферійною наукою та столичними науковими центрами, що тільки почало встановлюватися в перед- і перші післяреволюційні роки, змінилося становище вченого в співтоваристві – його професійний і соціальний статус все більше реалізується в системі «наука – відомство», яка виключає демократичні форми дія-

льності, проте встановлює тісні зв'язки між адміністративними органами і науковими установами (Грэхэм Лорен, 1998).

Разом з тим, в ті часи заходами держави було розгорнуте капітальне будівництво наукових закладів, значно покращилася експериментально-технічна база інститутів. Як зазначає В. В. Ткаченко, в 1930-ті роки в інститутах природничого і технічного профілю були обладнані нові лабораторії, експериментальні майстерні, по суті, створена лабораторно-експериментальна база, що дозволяла здійснювати дослідження на сучасному рівні. Зросло бюджетне фінансування, кадровий склад наукових працівників, видавнича діяльність наукових установ, почали виходити нові наукові журнали (Ткаченко, 2009).

Але і у ці тяжкі роки були й досягнення, наприклад, у перевиданні української літературної класики. В результаті наукових відряджень літературознавців у Західну Україну, Москву і Ленінград, вдалося виявити в архівах, бібліотеках, приватних книгозбірнях і зібрати рукописи літературної спадщини українських письменників. Ця робота мала велике культурне значення. У 60-70-ті роки помітним явищем у культурному житті стали публікації академічного зібрання творів Т. Г. Шевченка вихід п'ятидесяти томного зібрання творів І. Я. Франка, унікального двотомного «Шевченківського словника», зібрання творів Лесі Українки в дванадцяти томах. Українські слов'янознавці дослідили низку важливих проблем розвитку зарубіжних слов'янських літератур, активно брали участь у міжнародних з'їздах славістів. Широким фронтом розгорнули дослідження лінгвісти галузі фонетики і граматики української мови. Були опубліковані наукові монографії, присвячені семантико-граматичним розрядам слів. Швидко розвивалася лінгвістика, побудована на аналізі мови видатних українських письменників. Суттєво розширилися дослідження в галузі археології, виростили кадри археологів, виконаний значний обсяг експедиційних та теоретичних робіт. Археологічні дослідження ознаменувалися важливими науковими відкриттями, що дозволили по-новому висвітлити історію і культуру населення сучасної території України з епохи палеоліту до пізнього середньовіччя (Кульчицький, 2000).

Осмислюючи розвиток науки в Україні, В. А. Гриневич зазначає, що ідеологізація і панування марксистської доктрини суттєво деформували і звузили дисциплінарну і інституціональну структури, а також методологічну базу гуманітарних і соціальних наук, сприяли їхній ізоляції від магістральних шляхів розвитку науки. В СРСР кількість учених-суспільствознавців і діапазон їхніх спеціальностей завжди були в багато разів меншими, ніж у розвинутих країнах. Так, у 80-ті роки в Академії наук України чисельність працюючих в установах секції суспільних наук складала лише 5 відсотків від загальної чисельності працюючих в Академії. Але і в якісному відношенні показники наукового потенціалу гуманітарних і суспільних наук мали досить своєрідний характер. Так, в історичних науках більша частина вчених була залучена до історико-партійної тематики, а більшість історичних дисциплін взагалі не були забезпечені

спеціалістами і фактично не розвивалися. Основним завданням суспільствознавців був відбір матеріалів для підтвердження марксистської доктрини і обґрунтування політики компартії (Гриневич, 2004).

Висновки

Наука сьогодні є частиною глобального ринку, в якому країни, що добре фінансуються, з динамічними дослідними системами, виявляються безумовними лідерами світового розвитку. В. І. Вернадський при заснуванні Української академії наук зазначав, що в основі відносин між владою і академічною спільнотою повинен бути постійний діалог, який буде сприяти ефективній науково-технологічній політиці в державі. В історії науки можна знайти періоди, коли такий діалог відбувався, і саме тоді Академія наук ініціювала перспективні форми іноваційного розвитку. Сучасний етап розвитку НАН України пов'язаний із засвоєнням новітніх нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітарних технологій та їхніх конвергентних ефектів для виходу на обрії глобальної науки.

Список літератури

1. Борисёнок Е. Ю. Феномен советской украинизации. 1920-1930-е годы / Е. Ю. Борисёнок. – М.: Европа, 2006. – 256 с.
2. Вернадский В. И. К созданию Украинской академии наук в Киеве // В. И. Вернадский. О науке. Т. 2. – СПб: Изд-во РХГИ, 2002. – С. 309-316.
3. Гамалія В. М. Президенти Академії наук України за 100 років її існування: Науково-організаційний внесок в прогрес фундаментальної науки / В. М. Гамалія, Ю. К. Дулленко, В. І. Онопрієнко, С. П. Руда, В. С. Савчук; за ред. В. І. Онопрієнка. – К.: Інф.-аналіт. агентство, 2018. – 214 с.
4. Гриневич В. А. Радянський проект для України: У 2-х т. / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2. – 531 с. (Україна і Росія в історичній ретроспективі).
5. Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві та Історична секція при ВУАН в роки 1914-1923 / М. Грушевський // Україна. – 1924. – Кн. 2. – С. 180-197, Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934): У 50-ліття смерті / Любомир Винар. – К.: Сучасність, 1985. – 120 с.
6. Грэхэм Лорен Г. Очерки истории российской и советской науки / Лорен Г. Грэхэм. – М.: Янус-К, 1998. – 312 с.
7. Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. – К., 1919. – 78 с.
8. Кульчицький С. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918–1998 / С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов. – К.: Фенікс, 2000. – 528 с.
9. Межсекторальная мобильность научных кадров / Отв. ред. И. Г. Дежина. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 127 с.
10. Наука, образование и академическая карьера в континентальной Европе, Британии и США: сравнительный анализ [Электронный ресурс] // «Полит.ру», 15 мая 2007.
11. Онищенко О. С. В. І. Вернадський і Україна / О. С. Онищенко, В. А. Смолій, Л. А. Дубровіна // Вісник НАН України. – 2013. – № 3. – С. 38-66.
12. Оноприенко В. И. NBICS-технологии и риски общества знаний В. И. Оноприенко // Вісник Національного авіаційного ун-та. Філософія. Культурологія. – 2017. – Вип. 26. – С. 12-15.
13. Онопрієнко В. І. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві / В. І. Онопрієнко, Т. О. Щербань. – К.: Інформ-аналіт. агентство, 2008. – 352 с.
14. Организация и управление в Академии наук Украинской ССР: Опыт и проблемы (1961-1986 гг.). – К.: Наук. думка, 1988. – 354 с.
15. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук: нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 416 с. (Перевидання).
16. Спілка визволення України. З винувального висновку в справі «СВУ». – Харків: ДВУ, 1930. – 98 с.

17. Ткаченко В. В. Наука у суспільно-політичному дискусії розвитку УРСР (20-30-ті рр. XX ст.) / В. В. Ткаченко. – К.: Інформ.-аналіт. агентство», 2009. – 375 с.

18. Loren R. Graham. The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party. 1927-1932. – N. J.: Princeton, 1967. – 255 p.

Reference

1. Borysenok, E. 2006. *Fenomen sovetskoj ukraїnyzacyi. 1920-1930-e god* [The Phenomenon of Soviet Ukrainization. 1920s-1930s]. Moskva: Evropa.

2. Grehem, Loren G. 1998. *Ocherky ystoriy rossyjskoj y sovetskoj nauky* [Essays on the History of Russian and Soviet Science]. Moskva: Yanus-K.

3. Grushevskiy, M. 1985. *Ukrayinske naukovе tovarystvo v Kyievi ta Istorychna sekciya pry VUAN v roky 1914-1923* [Ukrainian Scientific Society in Kyiv and Historical Section in Ukrainian Academy of Sciences in 1914-1923]. Kiev: Suchasnist.

4. Grynevych, V., Danylenko, S., Kulchyczkij, V., Lysenko, O. 2004. *Radyanskyj proekt dlya Ukraїny: U 2-x t.* [Soviet Project for Ukraine]. Kiev: Nauk. dumka.

5. Kulchyczkij, S., Pavlenko, Yu., Ruda, S., Khramov, Yu. 2000. *Istoriya Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukraїny v suspilno-politychnomu konteksti 1918-1998* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine in the socio-political context. 1918-1998]. Kiev: Feniks.

6. Loren, R. Graham. 1967. *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party 1927-1932*. N. J.: Princeton.

7. Mezhsektoralnaya mobylnost nauchnyx kadrov 2015. [Intersectoral Mobility of Scientific Staff / Responsible Editor. I.G. Dezhina]. Otv. red. Y. G. Dezhyna. Moskva: YMEMO RAN.

8. Nauka, obrazovanye y akademicheskaya karera v kontynentalnoj Evrope, Brytanyy y SSHA: sravnytelnyj analiz [Science, Education and Academic Career in Continental Europe, Britain and the United States: Comparative Analysis]. «Polyt.ru», 15 maya 2007.

9. Onopriyenko, V., Shherban, T. 2008. *Dzherela z istoriyi Ukraїnskogo naukovogo tovarystva v Kyievi* [Sources on the

history of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv]. Kiev: Inform-analit. agentstvo.

10. Onopriyenko, V. 2017. "NBICS-technology y rysky obshhestva znanyj" [NBICS Technologies and the Risks of Society of Knowledge]. *Visnyk Nacionalnogo aviacijnogo Un-ta. Filosofiya. Kulturologiya*, 26: 12-15.

11. Onyshhenko, O., Smolij, V., Dubrovina, L., 2013. *V.I. Vernadskij i Ukraїna* [Vernadsky and Ukraine]. *Visnyk NAN Ukraїny*, 3: 38-66.

12. Organizatsiya y upravlenye v Akademiyi nauk Ukraїnskoj SSR: Opyt y problemy (1961-1986 gg.) 1988. [Organization and management of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR: Experience and Problems (1961-1986)]. Kiev: Nauk. dumka.

13. Polonska-Vasylenko, N. 1993. *Ukrayinska Akademiya nauk: narys istoriyi* [Ukrainian Academy of Sciences: An Essay on History]. Kiev: Nauk. dumka.

14. Gamaliya, V., Duplenko, Yu., Onopriyenko, V., Ruda, S., Savchuk V., 2018. *Prezydenty Akademiyi nauk Ukraїny za 100 rokv yiyi isnuvannya: Naukovo-organizacijnyj vnesok v progress fundamentalnoyi nauky* [Presidents of the Academy of Sciences of Ukraine for 100 years of its existence: Scientific and Organizational Contribution to the Progress of Fundamental Science]. Kiev: Inf.-analit. agentstvo.

15. Spilka vyzvolennya Ukraїny. Z vynuvalnogo vysnovku v spravi «SVU» 1930. [Union of Liberation of Ukraine. From the guilty conclusion in the case of "ULU"]. Xarkiv: DVU.

16. Tkachenko, V. 2009. *Nauka u suspilno-politychnomu dyskursi rozvytku URSR (20-30-ti rr. XX st.)* [Science in the Socio-Political Discourse of the Development of the USSR (20-30's of the twentieth century)]. Kiev: Inform.-analit. agentstvo».

17. Vernadskij, V. 2002. *K sozdanyyu Ukraїnskoj akademiyi nauk v Kyievi* [To the Creation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev]. SPb: Yzd-vo RXGY.

18. Zbirnyk prac Komisiyi dlya vyroblennya zakonoprojektu pro zasnuvannya Ukraїnskoj akademiyi nauk u Kyievi 1919. [Collection of Works of the Commission for Drafting a Bill on the Founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv]. Kiev.

В. И. Оноприенко

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ КАК ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН И ЕЕ СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ.

Национальная академия наук Украины с самого своего основания и по настоящее время была важным признаком нашего государства и в сложных общественно-политических процессах XX века играла роль системообразующего национального центра, способствовала консолидации общества и выявлению ресурсов его развития. В. И. Вернадский при создании Украинской академии наук отмечал, что в основе отношений между властью и академическим сообществом должен быть постоянный диалог, который будет способствовать эффективной научно-технологической политике в государстве. В истории науки можно найти периоды, когда такой диалог происходил, и именно тогда Академия наук инициировала перспективные формы инновационного развития. Современный этап развития НАН Украины связан с усвоением новых нано-, био-, info-, когнитивных и социогуманитарных технологий и их конвергентных эффектов для выхода на горизонты глобальной науки.

Ключевые слова: наука, фундаментальные исследования, организация науки, Академия наук, научное сообщество.

V. Onopriyenko

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE AS A STATE AND SOCIO-CULTURAL PHENOMENON AND ITS CURRENT CHALLENGES

Introduction. Academies of Sciences were founded in Europe during the Modern Times as the antithesis to medieval universities, which were transformed into the centres of dogmatism and scholasticism. Academies were considered to be free associations of researchers, but over the years when a new experimental science emerged, they required government attention and funding, while defending their autonomy to elect the objects and methods of research. The National Academy of Sciences of Ukraine emerged against the background of national renaissance and should be considered as a peculiar phenomenon of national self-consciousness. Since its establishment and till nowadays the National Academy of Sciences of Ukraine has been an important sign of our country and has served as a systematically important national centre during complex public and political processes of the XX century, has contributed to consolidating society and defining resources of its development. **The aims and tasks.** The 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine requires more specific and analytical defining of its features, historical evolution, also prospects and problems of adaptation to modern globalized science. **Research methods** The socio-cultural approach, the principles of historicism, the historical-biographical method and the method of cultural-semantic analysis are used in the research. **Research results.** Since its establishment and till nowadays the National Academy of Sciences of Ukraine has been an important sign of our country and has served as a systematically important national centre during complex public and political processes of the XX century, has contributed to consolidating society and defining resources of its development. When establishing the Ukrainian Academy of Sciences V.I. Vernadsky noted that relations between authorities and academic community should involve a continuous dialogue which would promote an effective science and technology policy in the country. **Discussion.** In the history of science there are periods when such dialogue took place, and that's when the Academy of Sciences initiated promising forms of innovative development. **Conclusions.** The current stage of development of the National Academy of Sciences of Ukraine is concerned with exploration of new nano-, bio-, info-, cognitive and socio-humanitarian technologies and their convergent effects for reaching global science.

Key words: science, fundamental research, organization of science, Academy of sciences, science community.